

Мовна особистість митця як персонаж сучасної української драматургії (за п'єсами В. Герасимчука)

О. В. Сахарова

Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Кафедра мов
Corresponding author. E-mail: olsakh@ukr.net

Paper received 03.04.21; Accepted for publication 14.04.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-13>

Анотація. У статті здійснено аналіз мовних особистостей персонажів драми – видатних діячів світової культури. На матеріалі п'єс сучасного українського драматурга В. Герасимчука було проаналізовано способи моделювання дійових осіб Л. ван Бетховена, Н. Паганіні, Дж. Байрона, Е. Гемінгвея. У статті було досліджено пріоритетні мовленнєві жанри, концепти, комунікативні моделі, мовні засоби відтворення персонажів видатних постатей.

Ключові слова: сучасна українська драматургія, мовні особистості персонажів, мовленнєві жанри, концепти, комунікативні моделі.

Вступ. У парадигмі сучасних антропоцентричних студій особливе місце посідає лінгвоперсоналогія, спрямована на вивчення мовної особистості. Унікальність предмета дослідження зумовлює розмаїття його інтерпретацій. Науковці аналізують мовну особистість в різних напрямках, виявляючи в «людині, що говорить» як універсальні, соціальні чи психологічні маркери, так і численні індивідуальні ознаки.

Короткий огляд публікацій по темі. Лінгвоперсоналогічні дослідження сьогодні представлені аналізом конкретних особистостей та узагальнених соціальних різновидів, що здійснені в різних контекстах. Науковці змальовують мовну особистість в лінгвокультурному [2], етнічному [4], соціальному [5], дискурсивному [13]. аспектах. Актуальними є дослідження, присвячені мовним особистостям представників різних професій: політика [15], науковця [14], письменника [3], [8] тощо.

Поширеними в сучасній науці розвідки, що ґрунтуються на літературному матеріалі. Категорія «мовна особистість персонажа» активно вводиться дослідницею драматургійного дискурсу В. В. Корольовою [7], а також аналізується мовознавцями на матеріалі творів різних жанрів [10], [11]. На мій погляд, доречність такого підходу зумовлене диференціацією поняття «мовна особистість», зіставленого з категоріями «комунікативна особистість» та «мовленнева особистість» [9].

Іншим ракурсом в розумінні «людини, що говорить» став власне особистісний критерій, що уможливорює визначити індивідуальні риси людини через її мовлення. Так, А. Романченко порушує питання про елітарну мовну особистість [12]. Визначаючи модули комунікації, В. Карасик пропонує розмежовувати рутинну та креативну особистості [6].

Ґрунтуючись на попередніх здобутках, ми порушуємо проблему мовної особистості митця як носія особливої картини світу, який здатний продукувати особливі художні світи.

Мета статті: Здійснити дослідження мовних особистостей митця як персонажа творів В. Герасимчука. Всебічно схарактеризувати образи видатних письменників та музикантів з позицій лінгвоперсоналогії.

Матеріал і методи. Матеріалом слугували п'єси сучасного українського драматурга В. Герасимчука «Кохані Бетховена та коханки Паганіні» та «Трагедія

Нобеля і драма Хемінгуея». Дослідження ґрунтується на генологічному, лінгвокогнітивному, комунікативно-прагматичному та психолінгвістичному аспектах, що вможливорює здійснити реконструкцію мовних особистостей персонажів.

Результати та їх обговорення

У творах драматургії представлений певний дискурс, певне екзистенційно-комунікативне поле, в якому діють персонажі – мовні особистості. Серед різноманітної галереї дійових осіб особливе місце посідають персонажі, що уособлюють видатних митців.

Відтворення комунікативного процесу ґрунтується на законах реального спілкування, де важливими компонентами є контекст і адресат.

Характер комунікативного процесу зумовлюють, як відомо, і адресати, які, за влучним визначенням Н. Д. Арутюнової, «певним чином визначені, до того ж комунікативний намір автора мовлення повинен бути узгодженим із цією характеристикою» [1, с. 358]. Композиція творів, де змальовані митці, передбачає певні комунікативні модули самовираження, що залежить від співрозмовника. Ціннісні орієнтири та моральні принципи Хемінгуея відтворені передусім у діалогах із священником і кореспондентами. У такій комунікативній моделі виступають переважно мовленнєві жанри *сповідь, інтерв'ю* проте специфіка спілкування зумовлює перехід діалогів до жанрів *відверта розмова, або дружня розмова, роздуми.*

Хемінгуей. Але яка ж тоді роль церкви?

Дон Андрес. Така ж, як і ваша. Ви письменник, і ви хочете своїми творами робити людей кращими. Те ж саме стараються робити священники своїми проповідями і молитвами.

Хемінгуей. У письменників щось не дуже виходить робити людей кращими...

Дон Андрес. У священників теж...

Хемінгуей. То що ж нам робити, отче?

Однією з ключових рис креативної особистості є нестандартність поглядів, бачення світу, що нерідко віддзеркалено в ігровій формі, зокрема, в ігровій комунікації. В такому ракурсі постають у п'єсах В. Герасимчука Хемінгуей та Паганіні.

Мері. Я тобі зачитаю децю про Альфреда Нобеля <...> Мері. Він ніколи не був одружений, а ти – чотири рази! Хемінгуей. Чого сп'яну не зробиш... Мері.

Він уникав карт і інших азартних ігор, а ти граєш у карти, в кості, в рулетку, робиш ставки на скачках! Хемінгуей. Так, на це я потратив багато часу... Краще б я замість цього усього та ще разів два одружився... <...>

У мовленнєвому жанрі сімейна розмова яскраво виявлена ігрова мовна особистість Хемінгуея, його іронічне ставлення до власного життя та певних соціальних стереотипів.

Подібне незвичне віддзеркалення комунікативної ситуації зустрічаємо й при змалюванні постатей Паганіні та Байрона. Після обговорення митцями можливої «дуелі смичка та скрипки» виникає імпровізаційна постава цієї «дуелі» перед випадковою дівчиною, коли Байрон читав вірші, стоячи на колінах. Адресат-дівчина не сприйняла гру митців, на що реагують герої: Байрон (підвівся з колін і почухав потилицю). *Боюсь, Нікколо, що після цієї дуелі слова і смичка, ні я, ні ви похвалитися перемогою не зможемо... (Обтріпує коліна). Паганіні (хитро усміхнувся). Чому ж... Я у всякому разі зможу тепер хвалитися, що коли я грав на скрипці, то лорд Байрон слухав мою гру, стоячи на колінах... Ну, а щодо жінок, то тут у мене попереду ще багато блискучих перемог! (Грає на скрипці).*

На лінгвокогнітивному рівні були виявлені ключові концепти митців: ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, ДУША, ЧАС, МИСТЕЦТВО.

У мовленні письменників актуалізовані концепти ЖИТТЯ/СМЕРТЬ (*Хемінгуей. Все моє життя і було присвячене пошукам цього досвіду; Я ніколи не боявся смерті, отче*). Поширеним є також концепт ДУША: *Бетховен. <...> Ось Гете, може, трохи душу розрає... (Простягає йому книгу). Прочитай – це наче про мене...*

Композитори представлені переважно в особистісно-орієнтованому дискурсі, де пріоритетними виявляються їхні глибокі внутрішні переживання у фатичній комунікації. Грунтуючись на задокументованих фактах, драматург створює вразливу мовну особистість Бетховена, що хворобливо реагує на недоброчливі репліки представників «вищого світу», до яких формально композитор не належав.

Галленберг (ревниво). Так, Людвиг ван Бетховен досяг, здавалося б, неможливого, і тепер синові звичайного співака аплодує вся музична столиця Німеччини...

Бетховен. (враз спохмурнів). Мені не треба нагадувати про моє походження, графе Галленберг, – я завжди про нього пам'ятаю. І не бачу в цьому нічого принизливого для себе. А от щодо вашого титулу, то тут я мушу вам нагадати, що ви графом народилися, а я себе композитором зробив сам!

Незважаючи на болісне сприйняття репліки графа, митець моделює послідовну розгорнуту відповідь, в якій обґрунтовує «непринизливість» свого походження і протиставляє себе як такого, чий внесок в особистісний статус є діяльнішим, на відміну від статусу співрозмовника.

Відтворюючи відому історію нещасного кохання Бетховена до Джульєтти Гвіччарді, драматург представляє діалог:

Бетховен. А що ви збираєтесь робити?

Джульєтта. Вийти заміж за музиканта!

Бетховен. Я буду безмежно щасливий... (Закохано подивився на неї). Джульєтта. Не спішіть радіти – я ще не сказала, що хочу вийти за вас.

Внутрішня замкненість, несміливість створеного персонажа композитора передається через короткі фрази, що продукують майбутній емоційний стан, та через ремарку, що яскраво фокусує невербальну поведінку особистості.

Загалом діалог Бетховена з Джульєттою презентує перехід від роботи до з'ясування стосунків, фактично трансформацію інституційного дискурсу у фатичний, що містить поєднання мовленнєвих жанрів *сповіді* та *повчання*:

Джульєтта. Маестро, ви мене вже замучили! (Кокетливо). Не можна примушувати молоду дівчину так багато працювати.

Бетховен. Джульєтто, ви мене попросили давати вам уроки. От я вам їх і даю.

Джульєтта (примхливо). Але ви, якби могли, то прив'язали б мене до цього фортепіано!

Бетховен. Мій батько теж примушував мене багато грати – годинами тримав за клавесином або замикав зі скрипкою у моїй кімнаті. Але зате в одинадцять років я вже грав у театральному оркестрі, а в тринадцять став органістом.

«Мовлення» композитора є максимально логічним, послідовним. Елементи мовної сугестії виявляються і в установленні чіткої причинно-наслідкової залежності (*ви мене попросили давати – я вам і даю*), і у власному прикладі, де також виявляється логічний зв'язок (*батько примушував – в одинадцять років я вже грав ...*).

Ретроспективні алюзії стають домінуючими у вербальній взаємодії, що наближається до жанру «відверта розмова». Проте дискурсивний контекст представлення мовних особистостей персонажів є контрастним.

Апеляція до досвіду важкої щоденної роботи з дитинства, до якої примушують батьки, яка виступає повчальним прикладом у темі Бетховена, набуває ігрового змісту в темі Паганіні.

Дама. Нікколо, ти не жалкуєш, що проміння палаці придворних дам і концертні зали на мій масток в Тоскані?

Паганіні. Не жалкую. По-перше, я вже переситився тією скрипкою, а по-друге, вона одна мене вже більше не задовольняє... (Обняв її за талію).

Дама. Хіба скрипка може набриднути?

Паганіні. Не скрипка може набриднути, а саме навчання... Ти не уявляєш, що значить грати по вісім, десять і навіть по дванадцять годин підряд, коли пальці печуть вогнем і все тіло ламає!

Комунікативна ситуація має неоднозначне тлумачення: з одного боку, тема скрипки постає натяжком у стосунках між мовцями, з іншого – тему музичного інструмента представлено і в прямому значенні: Паганіні розповідає про важку працю музиканта.

Дама. Ти сам обрав такий шлях.

Паганіні. Шлях я, може, обрав і сам, але грати по дванадцять годин на добу мене завжди примушував батько! Ти не уявляєш, що він зі мною робив – бив, зачинав у кімнаті, не давав їсти! І все для того, щоб я

побільше грав на скрипці.

Дама. Кажуть, він тебе навіть приковував ланцюгом до ліжка.

Паганіні. Приковував.

Дама. І таким чином прищепив тобі любов до скрипки.

Паганіні. І до ліжка теж... (Бере її за руку і тягне в ліжку).

Дама. Нікколо, давай спочатку щось зіграємо разом. (Бере гітару). Ти написав обіцяну сонату для скрипки і гітари?

Паганіні. Навіть дві! (Поцілував її). Спасибі, що прилучила мене до гітари – це прекрасний інструмент: мої пальці стали ще гнучкішими!

Мовленнєвий жанр *відверта розмова* трансформується у мовленнєвий флірт, у контексті якого згадування про важке дитинство набуває ігрового забарвлення. Мовлення Паганіні чітко спрямоване на адресата, про що, зокрема, свідчать повторювані складнопідрядні з'ясувальні речення, де головним виступає фактично звернення (*Ти не уявляєш, що...*).

Зіставлення двох композиторів як персонажів драматичного твору здійснено на ґрунті контрасту, що дозволяє виявити протилежні засади творчих особистостей.

Бетховену притаманні вразливість, компенсована постійним прагненням відстоювати власну гідність, гострота відчуттів. Персонаж композитора знаходить втіху в поезії (Гете), проходячи через внутрішні потрясіння, створює шедеври. Серйозність та вимогливість як до себе, так і до довкілля зумовлюють певним чином його замкненість.

Виписаний персонаж Паганіні яскраво презентує ігрову особистість, для якої навіть власні переживання і страждання згодом є темою для гри. Йому притаманний легкий стиль життя, не обтяжений ані тривалими стосунками, ані глибокими принципами. Будь-яке спілкування трансформоване в гру, де можливий програш створює передумови нової гри.

Висновки. Виведені В. Герасимчуком постаті видатних особистостей як персонажів сучасних творів є надзвичайно цікавими з позицій формування уявлення про митців, про творчі особистості. Не претендуючи на достеменно відтворення А. Нобеля, Е. Хемінгуей, Л. ван Бетховена, Н. Паганіні, Д. Байрона та інших, драматург створює панораму непересічних особистостей, що виявляють себе у розмаїтті комунікативних ситуацій. Кожна п'єса містить певне протистворення, доводячи неоднозначність творчості та людей, які до неї причетні. Замкненість, серйозність, дотримання високих моральних ідеалів на тлі нещасного кохання, що притаманні Л. ван Бетховену, виявляються у мовленні. Відсутність багатослівності, чітке та послідовне мовлення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків у розкритті певних тем, перевага як модальних предикатів, так і ментальних та активної дії становлять основний репертуар мовних засобів мовної особистості персонажів.

Афористичність мовлення Хемінгуей в різних комунікативних ситуаціях відповідає, безперечно, його фаховій картині світу письменника. Ігрова мовна особистість Паганіні, що іноді вражає епатажністю, презентує вдале поєднання творчості та гри як мовної, так і ситуативної.

Для відтворення мовних особистостей митців драматург створює комунікативні ситуації, де персонажі послуговуються мовленнєвими жанрами *сповідь, щира розмова, інтерв'ю*. У мовленнєвих партіях найпоширенішими виступають концепти ЖИТТЯ \ СМЕРТЬ, ЧАС, ДУША, МИСТЕЦТВО. Серед мовних і стилістичних засобів найчастіше було виявлено фігури недомовлення, питальні та окличні конструкції, протиставні речення, модальні та емоційні предикати.

Видатні постаті в інтерпретації драматурга представлені як складні особистості, що перебувають у різних відношеннях із соціумом, конденсуючи важливі екзистенційні смисли.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. *Известия АН Серия литературы и языка*. Том 40. №4. 1981. С. 356-367
2. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*: зб. наук. пр.. Київ. 2008. Вип. 1. С. 25-33
3. Дужик Н. С. Мовна особистість Миколи Хвильового в аспекті стидистики та історії літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 20 с.
4. Єрмоленко С.Я. Формування української мовної особистості. *Українознавство*. 2010. №1 (34). С. 120-123.
5. Засєкіна Л. В. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. № 5 (25). С. 82-89.
6. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла. Москва: Гнозис, 2010. 351 с.
7. Корольова В. В. Персонаж сучасної української драми як мовна особистість. *Актуальні проблеми філології та неперекладознавства*: зб. наук. пр.. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. Т. 2. С. 46-50.
8. Космеда Т. А.Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. *Дрогобич: Коло*, 2012. 328 с.
9. Красных, В.В. Коммуникативный акт и его структура. *Функциональные исследования*: сб. ст. по лингвистике. Вып. 4., 1997. С. 34 – 49.
10. Науменко Л. О. Персонаж як мовна особистість у малій прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип.29. С. 137-139
11. Папіш В. Самопрезентація демонстративної мовної особистості у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима». *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2014. Вип.48. С. 99-102
12. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення. *Львівський філологічний часопис*. 2018. №3. С. 219-222.
13. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва: Лабиринт. 2004. 320 с.
14. Синиця І. А. Мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (комунікативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти): Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» Київ, 2007. 36 с.
15. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 357 с.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D. Faktor adresata. Izvestiya AN Seriya literatury i yazyka. Tom 40. №4. 1981. S. 356-367
2. Holubovska I. O. Movna osobystist yak linhvokulturnyi fenomen. Studia Linguistica: zb. nauk. pr.. Kyiv. 2008. Vyp. 1. S. 25-33
3. Duzhyk N. S. Movna osobystist Mykoly Khvylovoho v apekti stydistyky ta istorii literaturnoi movy: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 1996. 20 s.
4. Iermolenko S.Ia. Formuvannia ukrainskoi movnoi osobystosti. Ukrainoznavstvo. 2010. №1 (34). S. 120–123.
5. Zasiyekina L. V. Movna osobystist v suchasnomu sotsialnomu prostori. Sotsialna psykholohiia. 2007. № 5 (25). S. 82–89.
6. Karasik V. I. Yazykovaya kristallizatsiya smysla. Moskva: Gnozis, 2010. 351 s.
7. Korolova V. V. Personazh suchasnoi ukrainskoi dramy yak movna osobystist. Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva: zb. nauk. pr.. Khmelnytskyi: FOP Bidiuk Ye. Yi , 2016. T. 2. S. 46–50.
8. Kosmeda T. A.Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostori shchodennykovoho dyskursu. Drohobych: Kolo, 2012. 328 s.
9. Krasnyh, V.V. Kommunikativnyj akt i ego struktura. Funkcional'nye issledovaniya: sb. st. po lingvistike. Vyp. 4., 1997. S. 34 – 49.
10. Naumenko L. O. Personazh yak movna osobystist u malii prozi Volodymyra Vynnychenka. Naukovi zapysky Nats.. un-tu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna». 2012. Vyp.29. S. 137–139
11. Papish V. Samoprezentatsiia demonstrativnoi movnoi osobystosti u dramatychnii poemi Lesi Ukrainky «Oderzhyma». Naukovi zapysky Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna». 2014. Vyp..48. S. 99–102
12. Romanchenko A. P. Elitarna movna osobystist: kryterii vyokremлення. Lvivskiy filolohichnyi chasopys. 2018. №3. S. 219–222.
13. Sedov K. F. Diskurs i lichnost': evolyuciya komunikativnoj kompetencii. Moskva: Labirint. 2004. 320 s.
14. Synytsia I. A. Movna osobystist avtora u naukovohumanitarnomu teksti KhIKh st. (komunikativnyi, kulturolohichnyi, obrazno-stylistychnyi aspekty): Avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.02 «Rosiiska mova» Kyiv, 2007. 36 s.
15. Slavova L. L. Movna osobystist polityka: kohnityvno-dyskursyvnyi aspekt: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im.. I. Franka, 2010. 357 s.

Language personality of the artist as a character of modern Ukrainian drama (plays by V.Gerasumchyk)

O. V. Sakharova

Abstract. The article offers analyses of language personality of drama characters – famous cultural figures of the world. On the basis of plays of modern Ukrainian playwright V. Gerasumchyk were analysed ways of modelling of personages of L. van Beethoven, N. Paganini, G.Byron, E. Hemingway. The author of the article researches priority speech genres, concepts, communicative models, language means of reproduction of the characters of outstanding people.

Keywords: *modern Ukrainian drama, language personalities of the characters, speech genres, concepts, communicative models.*